

Political Education of Women: Example of KA.DER*

Perihan TUTAR**

(Received July 25, 2015 – Approved November 30, 2016)

ABSTRACT. The aim of this research is to determine the dynamics of participation of the training, expectations and educational acquirements of women who participated in the Project of the 'Empowerment of Women Citizens'' conducted by KADER in the context of gender issue. The sample of the research is composed of 23 women who participated in the training activity. The research data was obtained with qualitative methods and the interviews were conducted with the sample group by using the interview form developed by researcher. As a result of the study, it has been found that the participants experienced critical learning about gender mainstreaming and the practice to overcome the ideas that blocked women for political participation. The participants remarked that the training activities provide courage, self reliance and motivation for women and contribute to raising awareness among women for political participation.

Keywords: Women's Education, Political Education, Citizenship Education, Social Gender

* This article is produced from the master dissertation named "Political Education Of Women: Example of KA.DER" undertaken in the supervision of Prof. Dr. Meral Uysal. It was presented as an oral presentation at the International Congress on Education for the Future: Issues and Challenges (ICEFIC) on 13-15 May 2015, Ankara.

** Perihan Tutar, Phd Student. Department of Lifelong Learning and Adult Education, Ankara University. E:mail: ptutar@ankara.edu.tr

SUMMARY

Purpose and Significance: Education of awareness raising includes the processes which will bring a critical perspective regarding the social gender roles, motivate women to understand and change the practices keeping them out of the politics and raise consciousness. Training programs are distinctively important which will create an alteration in perspective and awareness, and empower women in general. In this context, it has been researched that whether this training program about politics and citizenship, which is organized for women, leads the participants to change their perspective regarding active citizenship and involve in politics. The aim of this research is to determine the dynamics of participation in the training, expectations and educational acquirments of women who participated in the Project of the 'Empowerment of Women Citizens'' conducted by KADER in the context of gender issue.

Method: The sample of the research is composed of 23 women who participated in the training activity 8 from Aydın, 8 from Sinop and 7 from Çanakkale. The research data was obtained with qualitative methods and the interviews were conducted with the sample group by using the interview form developed by researcher. Besides observations and informal chat have been made in the training environment and done the literature review in terms of the research topic. The data was analyzed by using the qualitative analysis method. The data which was fit for the purpose of the research was coded and first descriptive analysis was made, and it was interpreted by taking into consideration the research questions subsequently.

Results: As a result of the study, it has been found that the participants experienced critical learning about gender mainstreaming and the practice to overcome the ideas that blocked women for political participation. It was found out that the participants attended the training activities to get information, become conscious and raise awareness of those around. The participants remarked that the training activities provide courage, self reliance and motivation for women and contribute to raising awareness among women for political participation. They also suggested that the training should be more interactive, practical and eliminated the attitude of traditional teacher.

Discussion and Conclusions: The long-term development objective of building awareness among women consists of transition process which provides women to recognize social and cultural gender stratification and be more dominant. Women encounter with the probable solutions to deconstruct patriarchal values, gender roles and social relationships. In this aspect, these kind of trainings for female citizens carry the hope for fighting against practices which keeps women from political life.

Kadınların Siyasal Öğrenme Deneyimleri: KA.DER Eğitimi*

Perihan TUTAR**

(Makalenin Başvuru tarihi: Haziran 25, 2015

Kabul tarihi Kasım 30, 2016)

ÖZ. Araştırmada, KA.DER'in düzenlemiş olduğu "Kadın Yurttaşların ve Aktivistlerin Seçmenler ve Aktif Yurttaşlar Olarak Güçlendirilmesi Projesi"ndeki katılımcı kadınların eğitime katılma dinamiklerinin, beklentilerinin ve kazanımlarının toplumsal cinsiyet bağlamında saptanması amaçlanmıştır. Çalışma grubunu; Aydın, Sinop ve Çanakkale illerinde düzenlenen eğitimin katılımcılarından 23 kadın oluşturmaktadır. Araştırma verileri, nitel yöntemle elde edilmiştir. Araştırmacı tarafından geliştirilen görüşme formu kullanılmış, gözlem yapılmış ve literatür taranmıştır. Veriler, nitel veri analiz yöntemiyle çözümlenmiş; araştırmanın amacına uygun veriler kodlanmış, betimsel çözümlemesi yapılmış ve bir araya getirilip yorumlanmıştır. Bu eğitimde, kadınların toplumsal cinsiyet rollerini ve kadınları siyasal katılımdan alıkoyan pratikleri eleştirel/sorgulayıcı bir bakışla analiz edip *söylem* düzeyinde bir dönüşüm yaşadığı söylenebilir. Bu eğitimin cesaret, özgüven, farkındalık, motivasyon sağlayarak kendilerini güçlendirdiğini ve kadınların siyasal yaşama katılımında bu tarz eğitimlerin etkili olacağını belirtmişlerdir. Sonuca dayanarak, bu tarz eğitimlerin yaygınlaştırılması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kadın Eğitimi, Siyasal Eğitim, Yurttaşlık Eğitimi, Toplumsal Cinsiyet

* Makale, Ankara Üniversitesi, Yaşamboyu Öğrenme ve Yetişkin Eğitimi ABD, Yetişkin Eğitimi Yüksek Lisans Programında Prof. Dr. Meral Uysal danışmanlığında yapılan yüksek lisans tezinden türetilmiştir. Ankara Üniversitesi'nde, 13-15 Mayıs 2015 tarihinde gerçekleştirilen, Uluslararası Eğitim Kongresi: Gelecek İçin Eğitim'de sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

** Perihan Tutar, Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yaşamboyu Öğrenme ve Yetişkin Eğitimi Doktora Programı. E-posta: ptutar@ankara.edu.tr

GİRİŞ

Toplumsal cinsiyet rollerinin ve ataerkil tahakkümün özel alan-kamusal alan kavramsallaştırmasıyla açıklanan örtük sınırlarında kadınlar, siyaset başta olmak üzere, toplumsal yaşama katılım sağlayan alanlarda cinsiyet temelli ayrımcılıklar ve engellerle karşılaşmaktadırlar.

Toplumsal cinsiyet, kadın ve erkeğin biyolojik cinsiyetiyle ilişkili olarak sosyal ve kültürel rol beklentilerine atıfta bulunmak üzere kullanılan bir kavramsallaştırmadır. Hakim toplumsal cinsiyet rol kalıpları ile kadınlık ve erkeklik algısındaki genel geçer kabul edilen çarpık değerler kadınları edilgen, duygusal ve zayıf addedip özel alanla; erkekleri ise mantıklı, akıllı ve güçlü varsayımıyla kamusal alanla ilişkilendirmektedir. Bhasin'in (2003) de belirttiği gibi erkekler ev halkının reisi, mülkiyetin sahibi ve yöneticisi, siyasette, dinde, iş ve meslek hayatında aktif yer alanlar olarak kabul edilir ve kamusal alana konumlandırılırken; kadınlardan, özel alan sınırlarındaki görevleri yerine getirmeleri beklenir. Üstelik kadınların yerine getirmesi beklenen ailede bakım, yetiştirme, beslenme gibi işler, kamusal dünyanın temel ilkeleri olan emek-hak-karşılık bağlamında değil, sevgi-minnet-fedakârlık bağlamında ele alınmaktadır (Üşür Sancar, 2008:217). Dolayısıyla kadınlar, yönetsel kademedeki tüm görevlerden olduğu gibi siyasetin de aktif katılımcıları olmaktan uzak kalmaktadırlar.

Kadınların siyasete katılım oranlarının düşük olması hemen hemen tüm dünyada cinsiyet eşitsizliğinden doğan bir mağduriyeti işaret etmektedir. Parlamentolar Arası Birlik (Inter-parliamentary Union, 2014) IPU'nun 2013 yılı araştırmasına göre; tüm dünyada parlamentodaki kadın vekil oranı %21.8'dir. İskandinav ülkeleri %42.1 ile parlamentoda kadın temsili oranında başı çekmektedir. Amerika Ülkeleri %25.2 ile, Avrupa Ülkeleri (İskandinav ülkesi hariç) ise %23.3 ile İskandinav ülkelerini takip etmektedir. Asya Ülkelerinde oran %18.4 ve en düşük temsil oranı %16 ile Arap ülkelerinde görülmektedir. Listenin başında Ruanda (%63.8), Küba (%48.9) ve İzlanda (%39.7) bulunmaktadır. Türkiye, %14.2 ile kadınların mecliste temsil edilme oranında Arap Ülkeleri'nin ortalamasının bile altında yer almaktadır.

Türkiye'de kadınlar, 3 Nisan 1930'da yerel seçimlerde, 5 Aralık 1934'te ise milletvekili seçme ve seçilme hakkını elde etmiştir. Kadınların parlamentoya ilk kez girdiği 1935 seçimlerinde 18 kadın milletvekiliyle %4.6 olan kadın milletvekili oranı, 2007 genel seçimlerine dek daha düşük oranlarda seyretmiştir ve bilindiği gibi 2007 genel seçimlerinde %14.2 olan bu orana ulaşmak bile yıllar sürmüştür. Yerel yönetimlerde ise kadınların

oranı geleneksel ilişki ağlarının yerelde daha görünür olmasından dolayı daha düşüktür. 2014 Mahalli idareler Seçim sonuçlarındaki %4'lük kadın temsili oranı kadınların siyasetteki konumsuzluğunun en net göstergesidir. Altındal'ın (2007) vurguladığı gibi, kadın konusunda Osmanlı'daki gelenekçi yapı korunmaktadır. Sancar'a (2014) göre, Türkiye'nin yeni ulus devlet olduğu süreçte modernleşmenin vitrininde olan kadınlar toplumsal cinsiyet rollerinden özgürleşmiş ve erkeklerle eşit yurttaşlık haklarına erişmiş olarak değil milliyetçi ve muhafazakar normlarla, modern toplum için gerekli modern aileye uyum sağlayacak ve yeniden üretecek kadınlar olarak görülme istenmiştir. Türkiye'nin erken dönem modernleşme aşamasındaki bu kurgunun etkisi günümüzde de devam etmektedir. Siyasetin eril yapısı, kadınların bu alanda yeteri kadar yer almasına izin vermemektedir. Çakır'ın da (2013:136-137) belirttiği gibi; "siyasetin demokratik olmayan, yapısal ve yasal kısıtlamaları, siyasi kültür, kurumlaşma ve demokratikleşme eksikliği, parti içi demokrasinin olmaması, lider oligarşisinin varlığı, siyasetin rant ekonomisine dayanması" siyasette yer almayı neredeyse imkânsız hâle getirmektedir.

Kadınların siyasete girememe nedenleri genel olarak eğitim, para ve sosyal destek/çevre eksikliği olarak görülmektedir. Kadınların, politikaya girme konusundaki ilgisizlikleri ve yetersizlikleri gerçeğinin yanında, bu durumun kökenlerinin sosyo-kültürel yapıdan doğan toplumsal cinsiyet ayrımında yattığı da kabul edilmelidir (Koray, 1992; akt. Deniz, 2007). Türkiye'de buna ek olarak siyasete ilişkin genel kanı, siyasetin kadınlara yakışmayacak denli kirli ve çetrefilli bir uğraş olduğu yönündedir. Erkek egemen bir toplumda siyaset daha da erkek egemen, üstelik birkaç erkeğin egemenliği altındaki bir saha konumundadır (Toksabay Esen ve Memişoğlu, 2007:9).

Siyasi temsil alanında kadınların erkeklerle eşit temsiline yönelik önlemler alındığı taktirde, kadınların diğer alanlarda yaşadıkları ayrımcılıkları ve toplumdaki dezavantajlı konumlarını değiştirebilmek amacıyla çalışmaları da kolaylaşacaktır. Siyasi temsilde olması gereken; grubun içinden, o grubun ya da kesimin dışsal özelliklerine, nesnel yaşam koşullarına ve de öznel deneyimlerine sahip olan aynı zamanda o grubun sorunları, talepleri ve çözüm önerileri konusunda da bilgi ve bilinç sahibi olan, grupla sürekli temas halinde bulunan kişilerin temsilci olmasıdır. Bu bağlamda kadın sorunlarını gündeme getirmek, farkındalık yaratmak ve çözüm üretmek için kadınların bizzat kendilerinin siyasetin etkin katılanları olması gerekir.

Eğitim, kişisel ve sosyo-ekonomik gelişimin öncülü olarak bireyin toplumsal hayattaki konumunu belirlemesi açısından kişi için önemli yaşantı

örüntüleri içermektedir. Eğitim bireylere edindirdiği meslek, sunduğu ekonomik gelir imkanı, sosyalleşme alanı ve kişisel ilişkiler bütününde bireylere siyasi gelişmeleri takip edip yorumlayabilecek bilgi ve imkân sağlamasıyla siyasal davranış için de cesaret verir. Birçok araştırmacı eğitim ile yükselen siyasal bilgi, ilgi ve katılım arasındaki ilişkiye dikkat çekmektedir (bknz. Baykal, 1970; Turan, 1986; Kahraman, 2002; Gümüş, 2006; Altan, 2011). Bu paralelde kadınlar için de eğitim düzeyi arttıkça siyasal farkındalığın ve katılımın artacağı varsayımı araştırmalarla ispatlanmıştır (bknz. Gücük, 2006; Deniz, 2007; KONDA, 2011).

Kadınlarda toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin eleştirel/sorgulayıcı bir bakış açısını getirecek ve farkındalık yaratacak bilinç yükseltme eğitimleri kadınları politik yaşamın dışında tutan pratikleri kavramalarına ve bu durumu dönüştürmek için motive olmalarına yol açabilecek süreçleri içermektedir. Bu çerçevede kadınlarda perspektif dönüşümü ve bilinçlenme yaratacak, onları güçlendirecek eğitim programları şüphesiz son derece önemlidir.

“Bilinç yükseltmek” belirli bir farkındalık düzeyine gelmek anlamındadır ve dayanak noktası herhangi bir yerde üretilmiş teori ve analizlerden daha çok bireysel gerçekliğin farkına varma sürecidir (Hart, 2012:271). Bilinç yükseltme, düşünce ve maddiliğin bir karışımı olarak en geniş anlamda toplumsal cinsiyeti kapsayan ve toplumsal nitelikli bir durumu sorgular. Bu süreç kavramaya yönelik olduğu kadar, dönüştürücü bir özelliğe de sahiptir (MacKinnon, 2003:106).

Kadın eğitimi bilinç yükseltme/güçlendirme boyutunda, düşük özsaygı ve bağımlılığın eski kalıplarının kırılması ile toplumsal cinsiyet ilişkilerinin nasıl işlediği ve bunun dönüşümü için hangi stratejilerin gerektiğini gerçekçi biçimde anlayacak yeni kişiliklerin inşasını gerektirmektedir (Stromquist, 2012:187). Bu çalışmalar sırasında örgütlenme, eylem, eylem oluşturma, ilişki, insan ve işle ilgili ilişkiler, sorun çözme, kendini tanıma ve ifade etme, sözünü iletebilme, sorun tespiti vb. hakkında bilgiler edinilir. Bilinç yükseltme gruplarında cinsiyete dayalı ayrımcılık hakkında derinlemesine bilgi oluşturma – bilgi edinme, değişim için güçlenme söz konusudur (Işık, 2005:129).

Güçlendirmenin bilişsel ve psikolojik boyutlarına ulaşmak için, yetişkin eğitimi etkinliklerinde yetişkin kadınların çeşitli atölyelere katılımı gerekmektedir (Stromquist, 2012:210). Feminist yöntem bilinç yükseltmedir: kadınların toplumsal tecrübesinin anlamını, yaşam devam ederken, kolektif ve eleştirel biçimde yeniden şekillendirmek (MacKinnon, 2003:105). Yurttaşlık eğitimi de, basit bir şekilde kadınlara bilgi aktarımından ziyade

onları siyasal yaşamın dışına iten gerçeklikler ve sorunlar üzerine düşünme ve eleştirel bakış açısıyla mevcut durumu gözden geçirip dönüşüm yaşamaları için yapılandırılmış programlar olmalıdır.

Kadınların toplumsal alandan dışlanmalarına yol açan zihinsel, geleneksel ve hukuksal mekanizmaların farkına varmalarını sağlayacak ortamlar kendi yaşam deneyimleri olabileceği gibi bu konuda farkındalığı ve dönüşüm mücadeleleri olanlarca yapılandırılmış eğitim ortamları da olabilir. Burada eğitim/öğretim teknik bilgi aktarımından ziyade eleştirel dönüşüm yaratmaya dönük yaşantılar olarak kavramsallaştırılmıştır.

Kadınların siyasal karar verme organlarına katılımı ne kadar önemliyse, bu katılımı özendirecek veya kolaylaştıracak, en azından kadının bir birey olarak topluma faydalı olmasını sağlayacak sivil toplum kuruluşları da bir o kadar önemlidir (Yuva, 2005:9). 1997’de toplanan 5. Dünya Yetişkin Eğitimi Konferansı’nın Eylem Planı, kadınların güçlendirilmesinde eğitimin önemini bir kez daha vurgulamış ve hükümetlere yetişkin eğitimi sürecinde kadın sivil toplum örgütlerini destekleme çağrısında bulunmuştur (Sayılan, 2012:78).

Kadın hakları ile ilgili sivil toplumun oluşumunda kadın derneklerinin önemli yeri olduğu görülmektedir. Osmanlı Devletinde II. Meşrutiyet’in özgürlük idealiyle kadınlar da özgürleşmeye ve bireyselleşmeye başlamışlardır. Bu dönemde kadınlar çoğunluğu hayırsever amaçlı olan çeşitli yardım dernekleri kurmuşlar ve toplumsal hayata katılımı dernekçiliği önemli bir basamak olarak kullanmışlardır. Dönemin toplumsal ve siyasal şartları göz önüne alındığında şüphesiz dernek çalışmaları kadınların sosyalleşmesine, kendilerini keşfetmelerine ve güçlenmelerine zemin hazırlayan en önemli yapılanmalar olmuştur. Ayrıca dernekler aracılığıyla siyasi ve sosyal hak taleplerini dile getirmişlerdir. Bu dönemde, Ulviye Mevlan tarafından 1913 yılında “Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti” adıyla kurulan dernek feminist olmasıyla bilinmektedir (Gökçimen, 2008:15). Yeni feminist hareketin, 1967 yazında kendi özerkliğini ilan edip bir grup kadın tarafından bütün kadınlar adına başlatılmasının ardından (Hart, 2012:245), Türkiye’de kadın hakları hareketi, 1980’lerin sonuna doğru, ortaya çıkarak güçlenmeye başlamıştır (TÜSİAD&KADİGER, 2008; 246). Kadın örgütlerinin 2000’li yıllardan itibaren, kadın sorunlarının tanımı ve çözümü ile ilgili bilgileri paylaşmak için kullandıkları en önemli stratejilerden biri eğitim programları yoluyla iletişim kurma, güçlenme ve örgütlenme olmuştur (TÜSİAD&KADİGER, 2008;251).

Kadın Adayları Destekleme ve Eğitime Derneği (KA.DER), kadınların siyasal yaşama katılması gerektiğini savunan ve bunun için aktif olarak

çalışan bir dernektir. Bu amaçla düzenlediği eğitim programları en önemli faaliyetlerindedir. Araştırmanın alanı olan eğitim programı da bu çalışmalardan biridir. Bilgi ve deneyim paylaşımı şeklinde düzenlenen bu eğitimlerde; yurttaşlık hakları ve uygulanma mekanizmaları, toplumsal cinsiyet ve kadının insan hakları teori ve pratik ile iç içe geçirilerek aktarılmıştır.

KA.DER'in, "Kadın Yurttaşların ve Aktivistlerin Seçmenler ve Aktif Yurttaşlar Olarak Güçlendirilmesi Projesi" ne katılan kadınların eğitime katılma dinamiklerinin, eğitimden beklentileri ve kazanımlarının toplumsal cinsiyet bağlamında irdelenmesi bu araştırmanın amacını oluşturmaktadır.

YÖNTEM

Araştırma Modeli

Bu araştırmada, "yakın, içeriden, oluşumcu, yapılaşmamış, idiografik ve aktör tarafından inşa edilme, derin ve zengin olma gibi özellikler taşıyan" (Kuş, 2001) nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırma yöntemi psikolojik ve sosyal olaylar ile ilgili nicel araştırmalara göre daha derinlemesine bilgi sağlar (Freankel ve Devers, 1999).Yapılan araştırmanın feminist perspektifte olması nitel araştırma yöntemini ayrıca gerektirmiştir. "Feminist araştırmacılar, daha az konuşulup daha çok dinlenen ve duyulan, hem araştırmacı hem de görüşüleni insanileştiren ve az ya da hiçbir toplumsal sese sahip olmayanlara odaklanan bir metodoloji öne sürerler" (Kuş, 2012:92). Kadınlara ilişkin toplumsal gerçeklikleri ortaya çıkarmak için, kadınların kendi seslerine, sözlerine ihtiyaç vardır. Bu araştırmada, bu derinliğe inmeyi nitel araştırma yöntemi sağlamaktadır.

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu, KA.DER'in "Kadın Yurttaşların ve Aktivistlerin Seçmenler ve Aktif Yurttaşlar Olarak Güçlendirilmesi Projesi" kapsamında yapılan eğitimin katılımcıları oluşturmaktadır. Amacı kadınları siyasi alanda desteklemek ve kadınlarda siyasal bilinç oluşturmak olan tek dernek olduğundan dolayı çalışma için en uygun alan olarak KA.DER görülmüştür. Proje, tüm Türkiye'yi kapsayacak şekilde yedi bölgede ve her bölge için bir ilde eğitim düzenlenerek uygulanmıştır. Araştırmanın evrenini oluşturan, KA.DER'in proje kapsamında ulaştığı kadın sayısı 158'dir. Araştırmanın zamanlamasından dolayı, son üç bölgenin eğitimlerinin düzenlendiği Aydın, Çanakkale ve Sinop illerindeki eğitimin katılımcılarından görüşmeyi kabul edenlerle görüşmeler yapılmıştır.

Aydın'da 21, Sinop'ta 23 ve Çanakkale'de 19 katılımcı olmak üzere toplam 63 katılımcıdan 23'üyle; 16 katılımcıyla yüz yüze, 7 katılımcıyla ise elektronik posta yoluyla görüşme yapılmıştır.

Veri Toplama Araç ve Teknikleri

Araştırma için gerekli veriler görüşme ve gözlem tekniği ile toplanmıştır. Punch'a (2005) göre, nitel araştırmada görüşme temel veri toplama araçlarından biri olarak, insanların gerçekliğe ilişkin algılarına, anlamlarına, tanımlarına ve gerçeği inşa edişlerine vakıf olmanın iyi bir yoludur, başkalarını anlamak için kullanılan en güçlü yöntemlerdendir (Punch, 2005:65). Gözlem, "araştırmada ihtiyaç duyulan verilerin insan, toplum ya da doğa gibi belli hedeflere odaklanılarak çıplak gözle ya da bir araç kullanılarak izlenmesi suretiyle toplanması sürecidir" (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2010, s.143). Gözlem tekniğinde araştırma konusunda ikincil veriler yerine birincil veriler elde etmek mümkündür (Patton, 2002).

Görüşmelerde, yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Gözlemler, araştırmacıya katılımcılarla ilgili daha geniş bilgi sunması açısından yapılandırılmamıştır. Yapılandırılmamış gözlemlerde, sosyal anlamların ve etkileşimlerin nasıl değiştiğini ve geliştiğini görmek mümkündür (Sapsford ve Jupp, 2006). Feminist araştırmalarda, kadınların özgün yaşantıları ve durumlarını ortaya çıkarmak için derinlemesine görüşme çoğunlukla tercih edilen bir tekniktir.

Görüşme formunda eğitime katılanlarla ilgili profil çıkarabilmek amacıyla demografik özelliklerin yer aldığı 8 kapalı uçlu soru ve araştırma amacına yönelik 16 açık uçlu soru yer almaktadır. Araştırma soruları görüşmeler yapıldıkça yeniden değerlendirilmiş ve yenilenmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşme formunun geliştirilmesinde şu aşamalar izlenmiştir:

- Konuyla ilgili literatür çalışması yapılarak taslak bir görüşme formu hazırlanmıştır.
- Geliştirilen taslak formula ilgili uzman görüşlerine başvurulmuştur. Bu form Aydın eğitimi görüşmelerinin ardından tekrar değerlendirilip, son şeklini almıştır.

Verilerin Toplanması

Görüşmeler Aydın ve Sinop illerinde yapılan eğitimlere, araştırmacının kendisinin de bizzat gözlemci olarak katılmasının ardından Aydın ilinde 8 ve Sinop ilinde 8 katılımcı olarak toplam 16 katılımcıyla, izin alındıktan sonra

ses kayıt cihazı kullanılarak yapılmıştır. Eğitim süresi boyunca yapılan katılımcı gözlemler araştırmacıya, araştırma amacını, kapsamını, boyutlarını paylaşma ve bunun yanında katılımcıları tanıma fırsatı da sunmuştur. Ancak görüşmeler eğitim sonrasında yapıldığı için, kadınlardan eğitim sonrası beklemeye uygun olanlarla görüşme yapılabilmiş ve sayı 8'er kadınla sınırlı kalmıştır. Görüşmeler eğitimin yapıldığı otelde yapılmış ve her görüşme yaklaşık 25-30 dakika sürmüştür. Araştırmacı Çanakkale ilinde yapılan eğitime tarihindeki belirsizlikten dolayı katılmamış, katılımcıların eğitim sonrası oluşturdukları e-posta grubuna görüşme formu yazılı cevap için düzenlenerek gönderilmiş, katılımcı kadınların telefon numarasına dernekten ulaşılarak tamamı aranıp araştırma konusunda ayrıca bilgilendirilmiş ancak 19 katılımcının 7'sinden yanıt alınmıştır.

Eğitim boyunca yapılandırılmamış, katılımcı gözlem yapılmıştır. Yapılandırılmış bir gözlem formu kullanılmadan yapılan gözlemler; eğitim ortamı, eğitimcinin tavrı, sınıf atmosferi, katılımcıların eğitim süresince katılım durumları ve eğitim içeriği boyutları baz alınarak dikkatle not edilmiştir.

Verilerin Analizi

Nitel yöntemle yapılan araştırmada, katılımlı gözlem ve yarı yapılandırılmış görüşmelerle elde edilen veriler içerik analizi tekniği kullanılarak raporlaştırılmıştır. Nitel araştırmalarda içerik analizi genellikle bölümlenme, kodlama ve kategorileştirmeye dayalı veri çözümleme yaklaşımları ile gerçekleştirilir (Punch, 2005:210). Bu metoda dayalı olarak görüşmeler ve gözlemler elde edilen veriler derinlemesine okunmuş, kodlamalar yapılmış ve kategoriler belirlenmiştir. Araştırma konusunun boyutlarıyla ilişkili olarak hazırlanan açık uçlu görüşme soruları, kategorilerin belirginleşmesini sağlamıştır ve sorularla da ilişkili olarak alt başlıklar belirlenmiştir. Ardından bulgular çözümlenmiş, yorumlanmış ve rapor edilmiştir.

Bazı açık uçlu soruların yanıtları sık tekrarlanmaları nedeniyle, anlam çözümlemesini güçlendireceği varsayımıyla kategorileştirilmiş ve frekans tablolarına dönüştürülmüştür. Sayısal veriler de yorumlanmış ve anlam çözümlemeleri oluşturulan bu kategoriler üzerinden gerçekleştirilmiştir. Verilerin analize hazır hale getirilmesi için şu işlemler gerçekleştirilmiştir:

- i. Ses kayıt cihazına kayıt edilen yarı yapılandırılmış görüşmelerle elde edilen veriler bilgisayar ortamına aktararak yazılı hale getirilmiştir. Görüşmeler yazıya geçirilirken görüşmecilerin kimliklerinin saklı tutulması amacıyla her görüşmeci için çalışma boyunca bir kod kullanılmıştır. Bu kodların başında eğitimin yapıldığı illerin baş

harfi ve katılımcı sayısı kullanılmıştır. Dolayısıyla A1-A8, S1-S8 ve Ç1-Ç7 aralıklarıyla belirtilen kodlar görüşmecileri temsil etmektedir. Araştırmanın bulgu ve yorumlarını aktarırken görüşme alıntılarında sıkça yer verilmiştir.

- ii. Yazılı çözümlerle elde edilen verilerle her bir soru için verilen cevapların bir araya getirildiği bir dosya elde edilmiştir.
- iii. Yazılı hale getirilen veriler ve gözlem notları tekrar tekrar okunarak anlam çözümlemesine olanak verecek kavram ve fikirler kavramsal çerçeveye dayalı olarak belirlenmiş, kategoriler oluşturulmuş ve alt başlıklar geliştirilmiştir. Ardından bulgular araştırma amaçlarına açıklık getirecek biçimde yorumlanmıştır.

Geçerlilik ve Güvenirlik

Nitel araştırmalarda güvenirliliği artırmanın bir yolu araştırmanın her bir aşamasının ve izlenen yolun detaylı olarak tanımlanmasıdır (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2012:245). Bu bakımdan, çalışmanın yöntem bölümünde, çalışmanın modeli, çalışma grubu, veri toplama aracının oluşturulması, verilerin toplanması ve verilerin çözümlenmesi sürecindeki işlemlere ayrıntılı olarak yer verilmiştir. Ayrıca araştırmanın dış geçerliliğini artırmak için, toplanan verilerden oluşan raporlardan doğrudan alıntılarla bulgular desteklenmiştir. Araştırmanın iç geçerliği, elde edilen verilerin iki farklı kişi tarafından karşılaştırılması ile artırılabilir (Büyüköztürk ve diğerleri, 2012:246). İç geçerliği sağlamak için toplanan ham veriler ve analiz edilmiş halleri uzmanlar tarafından incelenmiş ve geribildirim alınmış, tüm aşamalar uzmanlar tarafından denetlenmiştir.

BULGULAR

Araştırma kapsamında toplanan veriler dört kategoride toplanmıştır: eğitime ilişkin görüşler, bilinç yükseltme eğitimlerinin siyasi ilgi ve katılıma etkisi üzerine görüşler, siyasetteki erkek egemenliğine ilişkin görüşler ve siyasete aktif katılım için öneriler. Her bir kategorinin altında, katılımcıların görüşleri alt başlıklar şeklinde gruplandırılarak bunlara ilişkin bulgular açıklanmaktadır.

Eğitime İlişkin Görüşler

Bu bölümde katılımcıların, eğitime katılım amaçları, eğitime dönük beklentileri, eğitimde en hoşnut olunan durumlar ve rahatsız olunan

durumlar, eğitimin yöntem ve içeriğine dönük öneriler başlıklar halinde ele alınmıştır.

Katılımcıların Eğitime Katılım Amaçları: Katılım amaçlarına verilen yanıtlar net bir tablo oluşturmayı sağlayacak kadar tekrarlamıştır.

Tablo 1: Katılımcıların Eğitime Katılım Amaçları

AMAÇ	F
Bilgi Eksikleri Tamamlamak	9
Çevresindekileri Bilinçlendirmek	15
Siyasal Bilinç Kazanmak	3
Diğer	1

Katılımcılar ağırlıklı olarak Sivil Toplum Kuruluşları'na (STK) üye oldukları için eğitim sürecinde edindikleri bilgileri diğer kadınlara aktarmak üzere aldıklarını, kendilerinin bu konuyla ilgili tümüyle olmasa da ilgili olduklarını belirtmişlerdir. Yine kendi bilgi eksiklerini tamamlamak için katıldıklarını ifade edenler vardır. Yalnız bir katılımcı bu seçeneklerin dışında cevap vermiş, KA.DER'le olan bağından ötürü katıldığını söylemiştir.

Bilgi edinme ve bilgi, modernlik ideallerinin –adalet, özgürlük, eşitlik, kurtuluş- gerçekleşmesine katkıda bulunmaya yardımcı olur. Eğitim bu nedenle öğretim ve bilinç artırmayla ilgilidir (Finger, 1993). Bilgi bilinçlenmenin ilk basamağını oluşturmaktadır. Bu eğitimlerde kadınların yurttaşlık hakları ve toplumsal cinsiyet konusundaki bilgi ve deneyim paylaşımları ile kadın hareketinin tarihi hakkında edindiği bilgiler üzerine *bilinç* yükselmektedir. Görüşmecilerden bilgi eksiklerini tamamlamak için katıldıklarını ifade edenlerden bir alıntı şöyledir:

Bu eğitime yani kadınların siyasetteki yerini daha belirginleştirmek, kendi istediklerimizi tam tespit edebilmek, bilgimi artırmak için katıldım. Seminer çalışmaları benim için hep önemlidir. (S2)

Bireyin içinde bulunduğu durumlara karşı duyarlılık kazanıp, eleştirel/sorgulayıcı bir tutumla cinsiyetiyle bağlandığı zincirleri koparmasına öncülük eden durum bilinçlenmedir. Katılım amacını, '*bilinçlenme*' olarak aktaran görüşmeciler:

Ben bu eğitimin benzeri eğitime daha önce de katılmıştım. Toplumsal cinsiyet ve kadının siyasetteki yeri ve yaşamını daha da bilinçlenmek, daha da ileriye götürmek ve diğer kadın arkadaşlarımıza da bunları taşımak birilerine aktarmak için buradayım (A7)

Bu eğitime öğrencilerime daha faydalı olabilmek adına katıldım. Onları daha fazla bilinçlendirmek istedim. Sadece okuma yazma değil haklarını da bilmeleri gerektiğini düşünüyorum (Ç4).

Özetle, katılımcılar bu eğitime bilgi edinmek, bilinçlenmek, çevresindekileri bilinçlendirmek amacıyla katıldıklarını belirtmişlerdir. Tüm bu amaçlar, kadınların 'kadınlık bilinci' edinmesinde ve bir toplumsal hareket olan kadın hareketinin genişlemesi ve amacına ulaşmasına ciddi anlamda hizmet edecek gereksinimlerdir.

Katılımcıların Beklentilerine Dönük Görüşleri:

Tablo 2: Beklenti Gerçekleşme Durumu

Beklenti Durumu	Frekans
Gerçekleşti	17
Gerçekleşmedi	6
Toplam	23

Tablo 2'de sayısallaştırıldığı üzere görüşmecilerin çoğunluğu beklentilerinin gerçekleştiğini belirtmişlerdir. Görüşülen kişilerden 6'sı ise çeşitli nedenlerle beklentilerinin karşılanmadığını belirtmişlerdir. Nedenler genel olarak; kolaylaştırıcının tavrı, istenilen derece detaylı bilgiler sunulmaması, ortamın düşük dinamizmi, farklı ve etkili öğretim yöntemlerinin kullanılmaması olarak açıklanmıştır. Beklentisinin gerçekleştiğini belirten katılımcılar şunları belirtmektedir:

Bu eğitime gelmeden önce web sayfasına baktım. Bana gönderilen maile baktım. Konu başlığıyla uyuşan bir içerik hazırlanmış. Kadın adaylar destekleme güçlendirmeye ilgili bir farkındalık yaratmak, kadının siyasetteki rolüyle ilgili ve bunun amacına ulaştığını düşünüyorum. (S8)

Kadın sorunlarını masaya yatırmak, farklı fikirleri duymak, eksik bilgilerimizi tamamlamak, en önemlisi de çözümler üretebilmek gibi beklentilerim vardı. Büyük oranda gerçekleşti. (Ç7)

Yetişkin eğitimi programlarında, kişinin öğrenmesinin sorumluluğunu ve kontrolünü eline aldığı, etkileşimsel, deneyim aktarımına imkân tanıyan, yenilikçi pedagojik yöntemlerin kullanılması öğrenmenin gerçekleşmesi açısından önemlidir. Bu eğitim, katılımcılarda toplumsal cinsiyet rollerine yönelik eleştirel/sorgulayıcı bir dönüşüm yaratmayı hedeflediği için katılımcıların serbest olduğu, yeterli zaman tanındığı, kolaylaştırıcının diyaloga önem verdiği ve hegemonya kurmadığı bir atmosferde paylaşma

dayalı bir süreç gerçek manada etkili olacaktır. Bu eğitim kadınların problem olarak tanımlanabilecek olan erkek egemenliğine, ataerkil toplumsal yapıya dönük, düşünüp fikir ve çözüm üretebileceği, kendi yaşam pratiklerinde ne tür kısıtlarla karşılaştıklarını fark edecekleri yöntem ve teknikleri içermelidir. Bu da tabii ki, katılımcının kendisinin bizzat sürece hakim olduğu, içsel motivasyonun bulunduğu, konuşmaktan sakınmayacağı ve kısıtlanmadığı bir ortamda oluşabilir. Zaman zaman bunun sağlanmaması katılımcıların beklentilerinin karşılanmamasında en önemli nedendir:

Daha keyifli bir anlatım yapılabilirdi. Konuşmacının öğretmen kimlikli olmamasının da bence bunda rolü var. Sınıf hakimiyetini baskı ile sağlayabileceğini düşünmesi çok yanlıştı. Diğer oturumlar çok keyifliydi. Konuşurken, paylaşırken öğrenmenin, bildiklerimizin farkında olmanın keyfini yaşadım. (Ç1)

Rehberlik olması anlamında evet çok güzel, bilgi birikimi anlamında da çok iyi ama daha aktif tutulabilir diye düşünüyorum. Dinamizm birazcık daha yükseltilebilir eğitimin. Daha etkileşimli bir şey olabilir dediğim gibi bir de dramalar, etüt çalışmaları bu tarz şeyler ya da kendimiz projeler oluşturabiliriz. (A3)

Özetle, katılımcıların çoğunluğunun beklentisinin gerçekleşmiş olduğu söylenebilir. Bunun yanında, kolaylaştırıcının egemen tavrı, sınıatmosferinin düşük dinamizmi, öğretim tekniklerinin sınırlı oluşu beklentilerin gerçekleşmemesinde rol oynamıştır.

Katılımcıların Eğitimin İçeriğine ve Yöntemine İlişkin Önerileri:

Yetişkin eğitiminde etkin-katılımcı öğretim yöntem ve tekniklerine başvurulmalıdır. Katılımcıların deneyim ve bilgileri kullanıp, aktarabilecekleri ve uygulayacakları ortamlar sağlanmalıdır. Katılımcıların tanımlanan bir problem üzerinden -ki bu eğitimde kadınların ezilme durumudur- fikir ve deneyim aktarıp, onları bu bağlamda özgül yaşantılarıyla yüzleştirecek ve anlam perspektiflerini delemek tartışma/paylaşım ortamını sağlamalıdır. Soru cevap, beyin fırtınası, grup çalışması, drama/yaratıcı drama, film gösterimi gibi katılımcı odaklı tekniklerle etkileşimsel bir ortamın yaratılması sağlanabilir. Beyin fırtınası ve öze dönük keşif sürecin her aşamasında olması gerekirken, soru cevap tekniği suskun kalanların da konuşmasına imkan tanıyacağı için değerlendirilmelidir. “Çünkü kadınların kendi sesi/sözü dönüşümün tek yoludur. Feminist literatürün önemli bir kısmı (Belenky ve diğerleri gibi, 1986) sesi bilgi, güçlendirme ve dönüştürülmüş kimliğin dışavurumuyla özdeşleştirir. Sessizlik aslında örtük olarak tam tersi anlamına gelir” (Tisdell, 1998). Bu yöndeki önerilerden alıntılar sunmak bu konuyu önemini göstermekte yardımcı olacaktır:

Yöntem ve teknikler konusunda Hart'ın (1990:257) yorumu, her grubun kendi özgün koşulları, düzeyi ve konunun içeriğiyle ilişkili olarak kendine has olması gerektiğini vurgulaması açısından son söz olabilir:

Bilinç Yükseltme Eğitimlerinin Siyasi İlgi ve Katılma Etkisi Üzerine Görüşler

Bilinç yükseltme gruplarının sürekliliği, kendiliğindenliği ve içeriğin serbestliği onu KA.DER'in düzenlediği sistemli programdan ayırsa da, bu eğitimin de toplumsal cinsiyet eksenli farkındalığın oluşturulmasında farklı bir yöntem içeren bilinç yükseltme eğitimi olduğu düşünülebilir. Burada eğitim, ana akım yetişkin eğitiminin varsaydığı gibi bireyi eğitimle istenilen yönde şekillendiren bir araç değildir. Aksine bireye özebakıştan yola çıkarak sistemi tümüyle inceleyen ve genel bir sorun tanımlı geliştirmelerini sağlayan düşünme/tartışma/analiz sürecidir. Kadınlara bu eğitim yoluyla, kadın hareketinin mücadele tarihi, yasal haklar ve toplumsal cinsiyet rolleri/ataerki hakkında konuşmak onlarda bu konularda eleştirel/sorgulayıcı bakışın yerleşmesini ve dönüşüm yaşamalarının yolunu açabilir. Bu tarz bilinç yükseltme eğitimlerinin, görüşmeciler tarafından da kadınları bilinçlendirmesi bakımından faydalı olacağı düşünülmektedir:

Kadınların özel ve kamusal alandaki ataerki baskıdan kurtulmaları ve aktif yurttaş olarak kişilik bütünlüğünün gerektirdiği sorumluluğu ve haklarını yerine getirmesi için bu eğitim *bilinç* yaratabilir. Kadınların derinlerden bilince çıkarttıkları cinsiyetleriyle bağlandıkları bağlarını fark ettiklerinde, bu uyanış onları bu bağlardan özgürleşmek için cesaretlendirebilir. Bu cesaret; kendilerini fark edişleriyle ortaya çıkan özgüven, bilgi, motivasyon üzerine yükselir. Buradan hareketle siyasal katılıma bu tarz eğitimlerin yol açıp açamayacağı sorusunun yanıtları gruplandırılabilir:

Kadınlık bilinci edinmenin kadınlarda örgütlenmeye yol açacağı ve örgütlü hareket etmenin de kadınları güçlendirdiği gerçeğinden hareketle örgütlü olmanın önemini vurgulayan katılımcılardan aktarımlar şöyledir:

Katılımcıların, bu tarz bilinç yükseltme eğitimlerinin kadınlara, bilgi, motivasyon, moral, cesaret, öz güven, siyasal ilgi, farkındalık, vs. olarak belirttikleri katkılar üzerinde hemfikir oldukları görülmüştür.

Siyasetteki Erkek Egemenliğine İlişkin Görüşler

Siyasetteki erkek egemenliğine ilişkin bulgular; ataerki toplumsal yapı, toplumsal cinsiyet rol kalıplarının kadını böldüğü özel/kamusal alan ayrımının kadın üzerindeki sınırları, siyasetin rant ekonomisine dayanması, sosyal ve ekonomik alana erkeklerin hakim olması, siyasetin 'kirli' bir alan olduğu yönündeki yorumlarla görüşmecilerden edinilmiştir.

Toplumsallaşma sürecinin bu ayrımındaki önemini, kişisel tarihinden örneklendirerek aktaran bir katılımcının ifadeleri şöyledir:

Özel alan sorumluluklarının aktif yurttaşlığı sınırlayıcı etkisine değinen katılımcıların ifadeleri aşağıdaki gibidir:

Özel alandan çıkan kadınların baba/ağabey/koca gibi yakın erkeklerce diğer erkeklerin şiddetinden namuslarının korunması gerekir! Siyasetteki rant ve çıkar kavgalarında karşı tarafı söndürmek için kullanılan cinsiyetçi şantajlar, küfürler *kirli alanın* önemli malzemeleridir. *Namusu* tehdit edecek durumlarda kadınların geri adım atması gerekebilir:

Walby yirminci yüzyılda özel ataerkillikten kamusal olana doğru büyük bir dönüşüme şahit olunduğunu öne sürmektedir (B.S. Walby, 1990; akt. Kandiyoti; 2013;164). Ataerki toplumda *erk* erkekte toplanmıştır. Erkekler her alanda iktidarı elinde bulundurmaktadır. Katılımcıların ataerki-siyasi katılım bağlantısı üzerine yorumları şöyledir:

Ekonomik güç&erk ilişkisinin siyasi arena için önemi kabul edildiğinde kadınları kabul etmemesi de çoğunlukla bununla ilişkilendirilmektedir:

Erkeklerin ekonomik sermayeyi elinde bulundurması katılımlarını kolaylaştırdığı gibi kadınlar da aynı etkenden fazlasıyla faydalanıyor. Siyasetin tabandan yükselmeyen yapısını, güçlü işçi kadınları politik tutumlarına rağmen siyaset kurumlarına ulaşamamalarıyla ilişkilendiriyor bir katılımcı:

Siyasetin *kirli* bir alan olarak görülmesi yaygın bir kanaattir. Öyle ki, günlük dilde, kurnazlığı ve riyakarlığı işaret etmek için '*politika yapıyor*' sözü sıkça kullanılmaktadır. Uyanık, kurnaz, yalan söyleyebilen, ağzı laf yapan, vb. siyasi arenada başarılı olmak için gerekli özellikler olarak görülmektedir! Bu da siyaseti kirletip, gerçekten aydın ve temiz insanları görünmez kılan ve bu ortamdan uzaklaştıran bir durumdur. Üstelik kadınlar açısından küsüp siyasetten ayrılmalar, baş edememeler erkeklere göre daha fazla karşılanmaktadır. Katılımcılardan kadınların siyasi eylemden uzak kalmalarını bununla ilişkilendirenler de vardır:

Kadınların toplum içinde üstlendiği roller, kız ve erkek çocuklarının yetiştirilme şekilleri, siyasetin erkeklere özgü bir alan olarak görülmesi, kadınların siyasal ilgi ve bilgi eksikliği gibi nedenler (Arslan, 2012:24), görüşülen katılımcıların da ifade ettiği gibi kadınların siyasal davranışta bulunmasının önündeki engeller olarak belirtilebilir.

Kadınların Siyasete Aktif Katılımı İçin Öneriler

Siyasette cinsiyet açısından eşit temsil ve eşit katılım üzerine neler yapılması gerektiği sorulduğunda genellikle devletin ve STK'ların yapması gerekenler olarak cevaplandırılmıştır. Dolayısıyla analiz yapılırken bu iki kategori çıkış noktası olarak belirlenmiştir.

Devletten Beklenenler: Kota uygulaması yasal açıdan aşılın ama yapısal açıdan süren kadın-erkek siyasal eşitsizliğini önlemek için pek çok ülkede pek çok parti tarafından çeşitli oranlarda uygulanmaktadır (Yaraman, 1999:35). Ancak Türkiye’de bu konuda yapılanlar çok sınırlıdır. Görüşmecilerden kota uygulamasını talep edenlerden birinin ifadeleri şöyledir:

Meritokratik (liyakata dayalı) model, potansiyel kadın adaylar için eğitim programları düzenlemek, kişisel kampanya masraflarını karşılamak gibi çözümler önerir. Ancak deneyimlerimiz bize biçimsel eşit fırsatların sağlanmasının tek başına yeterli temsili sağlamadığını göstermiştir (Çakır, 2013:48). Bu düzenlemeleri öneren katılımcılardan örneklendirirsek:

Siyasal katılımın önündeki yapısal engellerden olan özel alan sorumluluklarının devrine ilişkin önerilerde bulunan katılımcıların ifadelerinden bir alıntı şöyledir:

STK’lardan Beklenenler: Kadın hareketinin kurumsallaşmış hali olan kadın STK’larının hükümetin uygulama ve politikalarının yönünü

değiştirebilecek gücü son yıllarda artırmıştır. Uluslararası örgütlerin desteğiyle güçlenen STK’lar kadınları bilinçlendirmede ve örgütlemeye önemli görevler üstlenmektedir. Bunun yanında katılımcıların STK’dan beklentileri aşağıda sıralanmıştır:

STK’ların hükümete uyguladığı baskıların yanında son yıllarda projeler aracılığıyla gerçekleştirmeye çalıştıkları eğitim faaliyetlerine ve tabana yayılmalarının önemine dikkat çeken katılımcılar:

Özetle, katılımcılar devletin kota uygulamasını yasallaştırmasını ve kadınlardan adaylık ücreti alınmaması, kampanya masraflarının karşılanması gibi mali destek beklemektedir. STK’lardan beklenen ise, örgütlülüğünü artırıp, bilinç yükseltici eğitimlerle kadınlar bilinçlendirmeleri ve eylemleriyle hükümet üzerinde baskı oluşturmalarıdır.

Kadınların siyasal yaşama katılımları, toplumun kadından yana fırsat eşitliğinden öte eylemli eşitliğe kavuşmasının ön koşuludur. Ancak çetin mücadeleyi gerektiren bir alan olan siyasetin engebeli yollarında kadınları çıkmaza sokan birçok etmen vardır. Kadınlar ataerkil toplumsal değerler dizgesinde, kamusal alandan ziyade özel alana yakıştırılmaktadırlar. Çünkü kadınların güçleri “duygusal, edilgen, zayıf doğaları” gereği evin temizlik, mutfak gereklilikleri gibi döngüsel ihtiyaçlarına ve hasta, yaşlı, çocuk bakımı gibi bakım işlerine yetmekte; erkeklerin ise “güçlü, aktif, akıllı, iradeli” doğaları onları kamusal hayatın zorlu yapısına uygun kılmaktadır (!) . Kadın ve erkeğe ilişkin bu kalıp yargılar, kız ve erkek çocuklarını ayrı ilgi alanlarına iterek cinsiyetler arasında doğal kabul edilen

toplumsal cinsiyet rollerini yaratmaktadır. Siyasal yaşama katılım da, bu açıdan erkekler için daha uygun bir alan olarak görülmektedir.

Toplumsal, kültürel, inançsal değerler bütününe kadınlara çizdiği sınırları aşip bu alana girebilen kadınları da çokça zorluklar beklemektedir. Siyasal mekanizma, yapısı ve örgütleniş tarzı bakımından her aşamada erkeklerin hâkim olduğu bir alandır. Siyasal yapının en önemli bileşeni olan partilerin demokratik olmayan yapısı, kadınları da çoğunlukla dışlamaktadır. Kadınlar siyasi partilerin, kadın kollarında yoğunlaşmakta ve çoğunlukla partinin önemli noktalarından uzakta kalmaktadırlar. Partinin seçim zamanlarında oy toplamak için ev ziyaretleri yapmak gibi sosyal görevlerini üstlenmektedirler. Bu nedenle karar alma süreçlerinde etkin oldukları söylenemez. Bunun yanında, temsilci olarak uygun görülenler de çoğunlukla lider güdümünde ve parti politikaları çerçevesinde adeta ‘‘vitrin süsü’’ olarak kabul görmekteler.

Siyasal yaşama katılımın gereklilikleri olarak görülen; para, eğitim düzeyi, statüsü yüksek meslekler ve sosyal ilişkiler ağları genellikle kadınların büyük çoğunluğu için sahip olmadıkları ekonomik ve kültürel sermayelerdir. Yasal eşitliğe rağmen kadınların bu alana girmesinin önündeki bu yapısal setler erkekler tarafından görünmez kılınmakta, özel alan yükümlülükleri kadınların doğal sorumlulukları gibi kabul görmekte ve siyasal temsilde çoğunluğu oluşturan erkekler tarafından yeniden yeniden üretilmektedir. Kadınlara yakıştırılan kültürel değerler ve özel alan yükümlülükleri, kadınları kamusal yaşamda ikincil konumda bırakmakta ve kamusal yaşamın zirvesi olan kurumsal siyasete dahil olmaktan alıkoymaktadır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde, kadınların siyasal katılımı, kota uygulaması gibi pozitif ayrımcılık uygulamaları olmadan uzun yıllar daha mümkün olmayacak gibi görünmektedir.

Güçlendirici eğitsel müdahale/bilinç yükseltme eğitimleri, kadınları sosyal/kültürel cinsiyetçi rol kalıplarının farkına varacak ve güçlenmelerini sağlayacak dönüşüm süreçlerini içermektedir. Kadınlar bu ortamda ataerkil değerlerin ve cinsiyet rollerinin ve toplumsal ilişkilerin yapı sökülümünü yapabilecekleri uyarıcılarla karşılaşmaktadırlar. Bu açıdan, kadınlar için düzenlenen bu tarz yurttaşlık eğitimlerini, yarattığı farkındalıkla kadınların siyasal yaşamdan uzak tutan pratiklere savaş açacakları umudunu taşımaktadır.

Bu araştırma sonucunda elde edilen bulgular, mevcut duruma ilişkin kavramsal çerçevede betimlenen tespitler ve varsayımlarla paralellik taşımaktadır. KA.DER’in düzenlediği bu eğitimde kadınların, toplumsal cinsiyet rollerini ve kadını kamusal alanın tepesinde olan siyasal katılımından alıkoyan pratikleri eleştirel/sorgulayıcı bir bakışla analiz edip ‘söylem’

düzeyinde de dönüşüm yaşadıkları saptanmıştır. Görüşme yapılan kadınların, eğitime bilgi edinmek, bilinçlenmek ve çevrelerindeki kadınları bilinçlendirmek amacıyla katıldıklarını belirtmeleri kadınların siyasal ilgisizliğine yapılan vurguyu haksız çıkarır niteliktedir. Bu tarz feminist perspektifteki bilinç yükseltme eğitimlerinde, yenilikçi öğretim yöntemlerinin, kolaylaştırıcı ve katılımcılar arasında kurulacak yatay ilişkinin, deneyim paylaşımına imkan tanıyan ortamların önemi yapılan görüşmelerde katılımcılar tarafından bir kez daha vurgulanmıştır. Bu eğitimin kadınlara, bilgi, motivasyon, moral, cesaret, öz güven, siyasal ilgi, farkındalık kazandırdığı araştırmanın bir diğer önemli bulgusudur. Dolayısıyla bu tarz bilinç yükseltme eğitimleri ezilen tüm kesimler gibi kadınların da sosyal-siyasal-ekonomik yapının analizini ve kendi yaşamıyla ilişkisini kavramada son derece önemli olduğu görülmektedir.

Kadınların toplumu kendilerinden yana dönüştürebilmeleri için başta siyasal alan olmak üzere her düzeydeki karar alma organlarına katılabilmeleri için özel alan sorumluluklarının kadının omzundan çekilmesi gerekir. Bunun için yerel yönetimler, kreş, hasta bakımı, vb. bakım hizmetlerini yürütecek kurumları sağlamalıdır. Yasal eşitliğe rağmen kadınların parlamento ve yerel yönetimlerde eşit temsilini engelleyen yapısal sorunların üstesinden gelmek için kadınlara pozitif ayrımcılık yapılmalı ve kota uygulaması birçok ülkedeki gibi yasalaştırılmalıdır.

Kamusal yaşama katılımının önündeki en temel engel cinsiyet rolü sosyalleşmesinin yol açtığı zihni engeldir. Dolayısıyla toplumsal cinsiyet kalıp kargılarını yeniden üreten kurumlardan olan eğitim kurumlarının en alt düzeyinden en üst düzeyine kadar cinsiyetçi tutum ve davranış geliştirmeye neden olacak materyaller ayıklanmalıdır. Öğretmenler, toplumsal cinsiyet konusunda bilinçlendirilmelidir. Eğitimin siyasal katılım üzerindeki olumlu etkisinden hareketle, kız çocuklarının eğitimine özellikle önem verilmelidir. Kız öğrenciler meslek seçiminde kadına yüklenen özel alan sorumluluklarının kamudaki uzantısı olan mesleklerde yoğunlaşmama konusunda teşvik edilmelidir. Ayrıca okur-yazar olmayan kadınlara, okuma-yazma öğretimi sırasında yurttaşlık hakları ve toplumsal cinsiyet rolleriyle ilgili bilgi ve beceri kazandıracak, kadınlık bilinci konusunda farkındalık yaratacak programlar hazırlanmalıdır.

Örgün ve yaygın eğitim kapsamında, siyasetin katılımcı ve demokratik dönüşümünü sağlayacak yurttaşlık eğitimleri verilmelidir. Bu yolla bireyler demokratik değerleri kazanmış, yurttaşlık bilincine sahip kişiler olarak kültürlenmelidir. Kamu kurum ve kuruluşlarının kadın adayları desteklemek için düzenledikleri eğitimler ve kampanyalar desteklenmelidir. Kadınların kendi özgül durumlarını analiz edip, kolektif kimliğe –kadınları ezen

pratikleri fark ederek bunlarla sistemin bağlantısını yaptığı- ulaşmalarını sağlayacak bilinç yükseltme grupları yaygınlaştırılmalıdır. Düzenlenen eğitimler yetişkin eğitimi ilkeleri doğrultusunda, yenilikçi pedagojiler kullanılarak planlanmalıdır. Katılımcıların sürece hakim oldukları, yatay ilişkilerin kurulduğu ve etkileşimsel bir ortamda, drama, tartışma, rol yapma, vb. tekniklerle kadınların ihtiyaçlarına ve düzeylerine göre programlar kurgulanmalıdır.

Üniversiteler, yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları ve diğer paydaşlar kadınların toplumda, siyasette ve parlamentoda yer alması için işbirliği yapmalı, dünyadaki kadın hareketini takip etmeli ve uluslararası kuruluşların baskı gücünden faydalanmalı, kadınları bilinçlendirecek, güçlendirecek eğitim programları ve kampanyalar düzenlenmelidir. Kadın örgütlerinin kadınların güçlenmesinde ve kolektif bilinç edinmesinde oynadığı önemli rol göz önüne alınarak kadınlar örgütlenmeye teşvik edilmelidir. Bunun yanında, STK'ların hükümete demokrasinin gereği olarak baskı uygulama, etkileme gücü açısından da örgütlenme büyük önem taşımaktadır.

Kadınların siyasete katılımı, kendi kaderlerini ellerine alabilmeleri, geleneksel cinsiyet rollerinin değişime uğratılabilmesi ve kadın sorunlarının gündeme taşınabilmesi için son derece gereklidir.

f atmosferinin düşük dinamizmi, öğretim tekniklerinin sınırlı oluşu beklentilerin gerçekleşmemesinde rol oynamıştır.

Katılımcıların Eğitimin İçeriğine ve Yöntemine İlişkin Önerileri:

Yetişkin eğitiminde etkin-katılımcı öğretim yöntem ve tekniklerine başvurulmalıdır. Katılımcıların deneyim ve bilgileri kullanıp, aktarabilecekleri ve uygulayacakları ortamlar sağlanmalıdır. Katılımcıların tanımlanan bir problem üzerinden -ki bu eğitimde kadınların ezilme durumudur- fikir ve deneyim aktarıp, onları bu bağlamda özgül yaşantılarıyla yüzleştirecek ve anlam perspektiflerini delemek tartışma/paylaşım ortamını sağlamalıdır. Soru cevap, beyin fırtınası, grup çalışması, drama/yaratıcı drama, film gösterimi gibi katılımcı odaklı tekniklerle etkileşimsel bir ortamın yaratılması sağlanabilir. Beyin fırtınası ve öze dönük keşif sürecin her aşamasında olması gerekirken, soru cevap tekniği suskun kalanların da konuşmasına imkan tanıyacağı için değerlendirilmelidir. “Çünkü kadınların kendi sesi/sözü dönüşümün tek yoludur. Feminist literatürün önemli bir kısmı (Belenky ve diğerleri gibi, 1986) sesi bilgi, güçlendirme ve dönüştürülmüş kimliğin dışavurumuyla özdeşleştirir. Sessizlik aslında örtük olarak tam tersi anlamına gelir”

(Tisdell, 1998). Bu yöndeki önerilerden alıntılar sunmak bu konuyu önemini göstermekte yardımcı olacaktır:

‘Daha akıcı olabilir yani ben mesela şeyi çok beğendim. Şimdi avukat hanımın ve ilk günkü hocayı, katılımcıydık. Ders niteliğinde anlatılması değil de karşılıklı katılımcı şekilde yapılması bence akılda daha çok kalıyor. (A1)

Aslında bunu daha tiyatral hale getirirsen daha etkili olabileceğini düşünüyorum ben. Dedğim gibi sadece eğitim ya da teorik kısım da alakalı değil bu. Biraz daha beyne işlenmesi hani sonuçta okuduğun ya da duyduğunla gördüğün daha başka şeyler. Bunu görsel hale getirip sunumlarla ya da dediğim gibi tiyatral hareketlerle daha etkili olabileceğini düşünüyorum. (A4)

Belki biraz yöntem mi değişebilir bilmiyorum, hani böyle takdir ya da bilgi aktarmadan ziyade biraz daha böyle kısa filmler üzerinden çarpıcı filmler bulup kısa filmler bulup onlar üzerinden biraz detaylandırmak. Biraz görsel zenginlik olursa çünkü tarihçe her zaman biraz monoton bir ders ... Mesela bir Fransız ihtilalini anlatırken ya da işte kadın haklarını savunan kişilerin biraz daha resimleri görselleriyle azıcık zenginleştirilebilir. Hemen o görsellerin arkasına önemli noktalar, maddeler verilebilir. Ondan sonra belki de tartışma kısmı dersin sonuna bırakılıp işte böyle diye. (S8)

Yöntem ve teknikler konusunda Hart’ın (1990:257) yorumu, her grubun kendi özgün koşulları, düzeyi ve konunun içeriğiyle ilişkili olarak kendine has olması gerektiğini vurgulaması açısından son söz olabilir:

Belirli tarihi ya da toplumsal koşullarda ortaya çıkan karmaşık bir program ya da sürecin karmaşık bir program ya da teknikler yığına dönüştürülmesi konusunda oldukça isteksizim. Dahası bilinç yükseltmeye yönelik farklı yorum ve anlayışlara sahip eğitimcilerin kendi düzenledikleri eğitim pratiklerine bilinç yükseltmeyi dikkatli bir biçimde uyarlama ve uygulama konusunun kendi görev ve sorumlukları içerisinde olduğunu düşünüyorum. Bilinç yükseltme tek dönüştürücü öğrenme biçimi değildir, uyarlamalar ve değişiklikler gene özgürleştirici ama farklı bir süreç ya da biçime dönüştürebilir.

Bilinç Yükseltme Eğitimlerinin Siyasi İlgisi ve Katılma Etkisi Üzerine Görüşler

Bilinç yükseltme gruplarının sürekliliği, kendiliğindenliği ve içeriğin serbestliği onu KA.DER’in düzenlediği sistemli programdan ayırır da, bu eğitimin de toplumsal cinsiyet eksenli farkındalığın oluşturulmasında farklı bir yöntem içeren bilinç yükseltme eğitimi olduğu düşünülebilir. Burada eğitim, ana akım yetişkin eğitiminin varsaydığı gibi bireyi eğitimle istenilen yönde şekillendiren bir araç değildir. Aksine bireye özebakıştan yola çıkarak

sistemi tümüyle inceleyen ve genel bir sorun tanımı geliştirmelerini sağlayan düşünme/tartışma/analiz sürecidir. Kadımlara bu eğitim yoluyla, kadın hareketinin mücadele tarihi, yasal haklar ve toplumsal cinsiyet rolleri/ataerki hakkında konuşmak onlarda bu konularda eleştirel/sorgulayıcı bakışın yerleşmesini ve dönüşüm yaşamalarının yolunu açabilir. Bu tarz bilinç yükseltme eğitimlerinin, görüşmeciler tarafından da kadınları bilinçlendirmesi bakımından faydalı olacağı düşünülmektedir:

Bizim gibi kadınların, eğitimi özellikle toplumsal cinsiyet farkındalığına sahip kadınların siyasete katılımını sağlar. Şu an da siyasette kadın var ama o kadınlar şunun farkında değil, toplumsal cinsiyet kimliğinin bunun bize yüklenmiş bir kimlik olduğunun onun için bir dönüşüm yaratamıyorlar. Ama bizim gibi kadınlar bu tarz eğitimlerden sonra siyasete daha fazla girerler ve daha yararlı olur diye düşünüyorum. (A6)

Kadınların temelde özgüven duymalarını sağlar. Kendinde özgüven artışı olan kadın ben yapabilir miyim diye sorgular. Yapabilir miyim diye sorgulayan kadında zaman içinde bir adım daha sonra iki adım daha sonra üçüncü adım derken ve bu şekildeki eğitimlerle başka kadınların yaşantılarında da tecrübeler aktarılıyor bu eğitimlerde. Mutlaka hani, siyasetin en üst noktasına gelmesi mümkün olmasa da, en alt basamaklara girme çabaları olacaktır. (A8)

Kadınların özel ve kamusal alandaki ataerki baskıdan kurtulmaları ve aktif yurttaş olarak kişilik bütünlüğünün gerektirdiği sorumluluğu ve haklarını yerine getirmesi için bu eğitim *bilinç* yaratabilir. Kadınların derinlerden bilince çıkarttıkları cinsiyetleriyle bağlandıkları bağlarını fark ettiklerinde, bu uyanış onları bu bağlardan özgürleşmek için cesaretlendirebilir. Bu cesaret; kendilerini fark edişleriyle ortaya çıkan özgüven, bilgi, motivasyon üzerine yükselir. Buradan hareketle siyasal katılıma bu tarz eğitimlerin yol açıp açamayacağı sorusunun yanıtları gruplandırılabilir:

Ben verimli olduğuna inanıyorum. Çünkü bilgi en güzel güç. Siz güçlendikçe daha donanımlı hale geldikçe biraz daha alanın içine girmek için cesaret topluyorsunuz. Bana göre, böyle düşünüyorum. (A5)

Bence çok cesaret verdi kadımlara... Hatta ben bile düşünmüyordum. Düşünebilirim. Çünkü bu da benim vatandaşlık hakkım yani bir yerlerde yer almak. Bu da benim görevim. (S3)

“Cesaret katar. Gücünü keşfettirir. Partisiz siyaset nasıl yapılır öğrendim.” (Ç6)

“Kesinlikle evet daha çok çalışmalar yapılmalı siyaset okulu gibi mesela. Çünkü biz kadınlar bilgilendikçe bu alanda güçleneceğiz.” (Ç2)

Kadınlık bilinci edinmenin kadınlarda örgütlenmeye yol açacağı ve örgütlü hareket etmenin de kadınları güçlendirdiği gerçeğinden hareketle örgütlü olmanın önemini vurgulayan katılımcılardan aktarımlar şöyledir:

Yani biz örgütlenmeyi öğreniyoruz, örgütlü hareket etmeyi, tek olursak bir şeyleri başaramayız. Yani hem siyaset bilgisi ediniyoruz hem kadın bakış açısını hem de örgütlü hareket edilmesi gerektiğini öğreniyoruz. Bunu çevremizde de uyguluyoruz, uygulamaya çalışıyoruz. (A2)

Eğitim tamamen örgütlenme üzerine olduğu için ya kadın açıkçası bu bastırılmışlıktan dolayı desteğe de ihtiyaç duyuyor ama bu erkek desteği değil. Zaten erkekten şiddet gördüğü için psikolojik, maddi, fiziksel şiddet gördüğü için tamamen böyle daha çok kadın odaklı bir destek istiyor ve kadının biraz daha bilinçlendirilmesi ve özgüveninin yerine gelmesi lazım. Daha doğrusu kendi gücünün farkında olması lazım kadının siyasete atılması için. Bu eğitimler tabii ki de faydalı. Bu siyaset bilgisi anlamında değil de dediğim gibi daha çok kadının bilinçlendirilmesi anlamında. (A4)

Katılımcıların, bu tarz bilinç yükseltme eğitimlerinin kadınlara, bilgi, motivasyon, moral, cesaret, öz güven, siyasal ilgi, farkındalık, vs. olarak belirttikleri katkılar üzerinde hemfikir oldukları görülmüştür.

Siyasetteki Erkek Egemenliğine İlişkin Görüşler

Siyasetteki erkek egemenliğine ilişkin bulgular; ataerkil toplumsal yapı, toplumsal cinsiyet rol kalıplarının kadını böldüğü özel/kamusal alan ayrımının kadın üzerindeki sınırları, siyasetin rant ekonomisine dayanması, sosyal ve ekonomik alana erkeklerin hakim olması, siyasetin 'kirli' bir alan olduğu yönündeki yorumlarla görüşmecilerden edinilmiştir.

Toplumsallaşma sürecinin bu ayrımdaki önemini, kişisel tarihinden örneklendirerek aktaran bir katılımcının ifadeleri şöyledir:

Türkiye'nin yapısından kaynaklanan bir şey bu. Yani yetiştirilme tarzından kaynaklanan, aile yapısı, örf, adet gelenekler bundan kaynaklanan bir şey. Daha ilk baştan kız çocuğu doğar doğmaz engellendiği için, önu açılmadı için. Ben mesela babasız büyüdüm tanımadık hiç babamızı, trafik kazasında vefat etmiş. Ben mesela iç mimariyi kazandım annem beni göndermedi. Baban yok ben senin başında duramam dedi. Yani önüm daha açıkken bunları yapamadım çünkü kız çocuğuydum. Erkek çocuğu olsam daha farklı olacaktı. Siyasette de o zaman ne oluyor şimdi erkekler çok daha dışarıdalar. Rahat alan buluyorlar kendilerine ilişkilerini rahat kuruyorlar her çevreyle. Kadın belirli bir çevrede kısıtlı kalıyor. Kendine siyasi alan yaratamıyor. E maddi yönden de arkadan çok destekleyeni yok. Bir de sorumlulukları var. Yani ne olursa olsun, ne kadar tahsilli olursa olsun

evini ayarlamak zorunda. Ailesiyle ilgilenecek kocasıyla falan. O yüzden erkek egemenliği. (S2)

Özel alan sorumluluklarının aktif yurttaşlığı sınırlayıcı etkisine değinen katılımcıların ifadeleri aşağıdaki gibidir:

Bunda toplum, anneden eşten geçtiğini düşünüyorum. Bir de evlilik hayatında çocuğun yine toplumsal baskılar sonucu kadına yükledikleri misyon bir çocuk bakma, yemek yapma, ev temizliği olduğu için bu alanda da erkeğe daha çok yer açılmış oluyor. (S2)

Evde yaşayan ölür, bir Çingene atasözü, tersinden okursak; sokakta hayat var. Sokakları erkeklere, evi yönetmekle enerjimizi tükettiğimizi düşünüyorum. (Ç6)

Özel alandan çıkan kadınların baba/ağabey/koca gibi yakın erkeklerce diğer erkeklerin şiddetinden namuslarının korunması gerekir! Siyasetteki rant ve çıkar kavgalarında karşı tarafı söndürmek için kullanılan cinsiyetçi şantajlar, küfürler *kirli alanın* önemli malzemeleridir. *Namusu* tehdit edecek durumlarda kadınların geri adım atması gerekebilir:

Kültürel. Mesela başka bir proje için gittiğim mahallede dernek kadın kolları başkanı muhtarlığa adaylığını koymadı. Neden diye sordum? "Oğlum istemedi" sana küfrederler ben de dayanmam " demiş. (Ç4)

Walby yirminci yüzyılda özel ataerkillikten kamusal olana doğru büyük bir dönüşüme şahit olduğunu öne sürmektedir (B.S. Walby, 1990; akt. Kandiyoti; 2013;164). Ataerki toplumda *erk* erkekte toplanmıştır. Erkekler her alanda iktidarı elinde bulundurmaktadır. Katılımcıların ataerki-siyasi katılım bağlantısı üzerine yorumları şöyledir:

Tamamen sistemin, ataerki sistem olduğu için ve siyasette iktidar gerektirdiği için, iktidar erkeklerin elinde olduğu için siyasette erkeklerin elinde. Yani iktidar sorunu tamamen. (A6)

Toplumumuz erkek egemen bir toplum yani biz erkek egemen bir toplumda yaşıyoruz. Erkek egemen bir toplumda yaşarken siyasette de erkek egemenliği hakim. Bir de para gücü erkeklerin egemenliğinde, biz kadınlar kendi kazandığımız parayı bile erkeklere veriyoruz. (A8)

Ekonomik güç&erk ilişkisinin siyasi arena için önemi kabul edildiğinde kadınları kabul etmemesi de çoğunlukla bununla ilişkilendirilmektedir:

Çünkü güç ilişkilerinin ve iktidar ilişkisinin egemen olduğu bir alan olduğu için. O yüzden, daha çok hani erkeklerin maddi manevi anlamda daha çok güç sahibi olduklarına ataerki sistemde inanıldığı için onların hakim olduğu ve egemenliğini sürdürdüğü bir alan. O

nedenle de kadınlara çok yer bırakmamaya çalışıyorlar. Aynı zamanda kamusal alana dahil olan bir alan olduğu için siyasi alan özel alanda kadınların kalması, kamusal alanın ise erkeklerin belirlemesi tercih daha çok. Ekonomik bir güç aslında daha çok. Siyasal alanda belirleyici olan o çünkü. Ekonomik gücü elinde bulunduran yetki sahibi aynı zamanda. (A3)

Güç temsil ettiği için, siyaset yönetim yani bir anlamda insanları veya bulunduğu şehri ülkeyi yönetmek. Siyaset, erk... Tamamen ekonomik olduğunu düşünüyorum. (A2)

Erkeklerin ekonomik sermayeyi elinde bulundurması katılımlarını kolaylaştırdığı gibi kadınlar da aynı etkenden fazlasıyla faydalanıyor. Siyasetin tabandan yükselmeyen yapısını, güçlü işçi kadınları politik tutumlarına rağmen siyaset kurumlarına ulaşamamalarıyla ilişkilendiriyor bir katılımcı:

Türkiye'nin siyasi yapısına bugün baktığımız zaman ya paranız varsa ya bir nüfuzunuz varsa giriyorsunuz. E şimdi bu güç de büyük oranda erkek de var. Büyük oranda erkekte olunca erkek buraya şey yapıyor kanalize oluyor. Ben açık söyleyeyim siyasetteki güçlü kadınlara baktığım zaman da öyle çok sıfırdan gelen tırnaklarıyla gelen bir siyasetçi olabilir ama baktığım zaman çoğunun da eşi ailesi nüfuzlu. Ya iş adamının eşi, ya işte zengin bir ailenin mensubu. Hakkaten, mesela ben Bolu ilindeyim, birçok işçi kadın tanıyorum Beypiliç gibi Erpiliç gibi fabrikalarda ya da işte ev işlerine giden kadınlar var. Onların temsil yeteneklerine de inanmıyorum. Ne kadar kadınlar artsa da siyasette hani o kadınların onları temsil yetenekleri olduğuna inanmıyorum. Böyle bir durum da var. (S7)

Siyasetin *kirli* bir alan olarak görülmesi yaygın bir kanaattir. Öyle ki, günlük dilde, kurnazlığı ve riyakarlığı işaret etmek için '*politika yapıyor*' sözü sıkça kullanılmaktadır. Uyanık, kurnaz, yalan söyleyebilen, ağzı laf yapan, vb. siyasi arenada başarılı olmak için gerekli özellikler olarak görülmektedir! Bu da siyaseti kirletip, gerçekten aydın ve temiz insanları görünmez kılan ve bu ortamdan uzaklaştıran bir durumdur. Üstelik kadınlar açısından küsüp siyasetten ayrılmalara, baş edememeler erkeklere göre daha fazla karşılanmaktadır. Katılımcılardan kadınların siyasi eylemden uzak kalmalarını bununla ilişkilendirenler de vardır:

Tüm çalışmalarıyla her şeyiyle gerçekten kadınlar için kirli bir alan çünkü aile yaşamına sekte vuruyor, çocukların geleceğini dahi etkiliyor özellikle çevreden mahalle baskısı malum ülkemizde. Çevreden hep o siyasetçi bir kadın o, çok ne biliyim çirkin mücadelelerin içinde deyiş gerçekten kirli bir alan gibi görülüyor. Bu alanda mücadele eden arkadaşlarımızın sıkıntılarını birebir yaşayarak görüyoruz. Kadınların girmesini çok isterim fakat o kadar çok erkek

var ki ve özellikle geç saatlere kadar çalışılması, kadınların orda yalnız bırakılması özellikle bazen geç vakitlere kadar yemeklerde bazı toplantıların yapılması kadını bu alandan uzak tutuyor diye düşünüyorum. (A5)

Kadınların toplum içinde üstlendiği roller, kız ve erkek çocuklarının yetiştirilme şekilleri, siyasetin erkeklere özgü bir alan olarak görülmesi, kadınların siyasal ilgi ve bilgi eksikliği gibi nedenler (Arslan, 2012:24), görüşülen katılımcıların da ifade ettiği gibi kadınların siyasal davranışta bulunmasının önündeki engeller olarak belirtilebilir.

Kadınların Siyasete Aktif Katılımı İçin Öneriler

Siyasette cinsiyet açısından eşit temsil ve eşit katılım üzerine neler yapılması gerektiği sorulduğunda genellikle devletin ve STK'ların yapması gerekenler olarak cevaplandırılmıştır. Dolayısıyla analiz yapılırken bu iki kategori çıkış noktası olarak belirlenmiştir.

Devletten Beklenenler: Kota uygulaması yasal açıdan aşılın ama yapısal açıdan süren kadın-erkek siyasal eşitsizliğini önlemek için pek çok ülkede pek çok parti tarafından çeşitli oranlarda uygulanmaktadır (Yaraman, 1999:35). Ancak Türkiye'de bu konuda yapılanlar çok sınırlıdır. Görüşmecilerden kota uygulamasını talep edenlerden birinin ifadeleri şöyledir:

Kotalar getirmeliler. Her siyasi parti, siyasi partiler kendi içlerinde kotalar getirmeliler, fermuar sistemini oluşturmaları. Türkiye'de kadınların %50 si kadın seçmen %50 si erkek seçmense, mecliste de ben aynı orantıyı görmek isterim. Belediye başkanlıklarında, meclis üyeliklerinde, muhtarlıkta aynı üyeliği görmek istiyorum. (A8)

Meritokratik (liyakata dayalı) model, potansiyel kadın adaylar için eğitim programları düzenlemek, kişisel kampanya masraflarını karşılamak gibi çözümler önerir. Ancak deneyimlerimiz bize biçimsel eşit fırsatların sağlanmasının tek başına yeterli temsili sağlamadığını göstermiştir (Çakır, 2013:48). Bu düzenlemeleri öneren katılımcılardan örneklendirirsek:

Daha çok kadınlardan katkı payı almayarak, kadınlara yönelik eğitimler vererek ve özellikle sadece erkek çalışanların gerisinde kadınlar olarak değil, sıralamada doğru yerlerde görevler vererek diye düşünüyorum. (A5)

Devletin bir kere kadınlardan para istememelidir aday oldukları zaman. Fermuar sistemi, kota uygulamalıdır. Kadınları seçilebilir bir yere koymalıdır. Yani en alt sıralara koymamalıdır. Kadınları hayata

küstüren biraz da o oluyor. Kadınları bir obje olarak kullanıyorlar yani hep böyle ev ev gezmelerde kullanıyorlar da kendileri bir yerlere geliyor seçilebilir yere geliyor erkekler, koyuyorlar. (S4)

Siyasal katılımın önündeki yapısal engellerden olan özel alan sorumluluklarının devrine ilişkin önerilerde bulunan katılımcıların ifadelerinden bir alıntı şöyledir:

Devlet, kadınların rollerini azaltacak düzenlemeler yapmalı; her iş yerinde kreş vb. Partilerde kadın kotası mutlaka gerçekçi bir şekilde uygulanmalı. Sadece listede olması yetmez. Seçilebilecek sıralarda olması gerek. (Ç7)

STK'lardan Beklenenler: Kadın hareketinin kurumsallaşmış hali olan kadın STK'larının hükümetin uygulama ve politikalarının yönünü değiştirebilecek gücü son yıllarda artırmıştır. Uluslararası örgütlerin desteğiyle güçlenen STK'lar kadınları bilinçlendirmede ve örgütlemeye önemli görevler üstlenmektedir. Bunun yanında katılımcıların STK'dan beklentileri aşağıda sıralanmıştır:

Örgütlenmesi gerekiyor, kadınların örgütlenmesi gerekiyor. STK'lar da kendi arasında örgütlenmeli. Hani biz kadın paydasında buluşabiliyorsak bütün kadınlar bütün STK'lar, devleti ve kanun yapıcıları üzerinde de bir itici güç oluşturmamız gerekiyor. (A8)

Tabi yasalarla ilgili düzenlemeler istemeliler bunu bastırmalılar. Kadın adayların önünü açacak şeyler yapmalılar yani. Yani çok sıkı mücadele etmeliler. (S2)

STK'ların hükümetlere uyguladığı baskıların yanında son yıllarda projeler aracılığıyla gerçekleştirmeye çalıştıkları eğitim faaliyetlerine ve tabana yayılmalarının önemine dikkat çeken katılımcılar:

STK'lar her kesime ulaşıp eğitimleri sürdürmeli. Kadınların bilinçlenmesi, haklarının farkında olması için gerekenleri yapmalı. (Ç7)

STK'ların da kadını güçlendirecek o motivasyonu sağlayacak çalışmalar yapması gerekiyor bence. (S1)

Özetle, katılımcılar devletin kota uygulamasını yasallaştırmasını ve kadınlardan adaylık ücreti alınmaması, kampanya masraflarının karşılanması gibi mali destek beklemektedir. STK'lardan beklenen ise, örgütlülüğünü artırıp, bilinç yükseltici eğitimlerle kadınlar bilinçlendirmeleri ve eylemleriyle hükümet üzerinde baskı oluşturmasıdır.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Kadınların siyasal yaşama katılımları, toplumun kadından yana fırsat eşitliğinden öte eylemli eşitliğe kavuşmasının ön koşuludur. Ancak çetin mücadeleyi gerektiren bir alan olan siyasetin engebeli yollarında kadınları çıkmaza sokan birçok etmen vardır. Kadınlar ataerkil toplumsal değerler dizgesinde, kamusal alandan ziyade özel alana yakıştırılmaktadırlar. Çünkü kadınların güçleri “duygusal, edilgen, zayıf doğaları” gereği evin temizlik, mutfak gereklilikleri gibi döngüsel ihtiyaçlarına ve hasta, yaşlı, çocuk bakımı gibi bakım işlerine yetmekte; erkeklerin ise “güçlü, aktif, akıllı, iradeli” doğaları onları kamusal hayatın zorlu yapısına uygun kılmaktadır (!) . Kadın ve erkeğe ilişkin bu kalıp yargılar, kız ve erkek çocuklarını ayrı ilgi alanlarına iterek cinsiyetler arasında doğal kabul edilen toplumsal cinsiyet rollerini yaratmaktadır. Siyasal yaşama katılım da, bu açıdan erkekler için daha uygun bir alan olarak görülmektedir.

Toplumsal, kültürel, inançsal değerler bütününe kadınlar çizdiği sınırları aşip bu alana girebilen kadınları da çokça zorluklar beklemektedir. Siyasal mekanizma, yapısı ve örgütleniş tarzı bakımından her aşamada erkeklerin hâkim olduğu bir alandır. Siyasal yapının en önemli bileşeni olan partilerin demokratik olamayan yapısı, kadınları da çoğunlukla dışlamaktadır. Kadınlar siyasi partilerin, kadın kollarında yoğunlaşmakta ve çoğunlukla partinin önemli noktalarından uzakta kalmaktadırlar. Partinin seçim zamanlarında oy toplamak için ev ziyaretleri yapmak gibi sosyal görevlerini üstlenmektedirler. Bu nedenle karar alma süreçlerinde etkin oldukları söylenemez. Bunun yanında, temsilci olarak uygun görülenler de çoğunlukla lider güdümünde ve parti politikaları çerçevesinde adeta “vitrin süsü” olarak kabul görmekteler.

Siyasal yaşama katılımın gereklilikleri olarak görülen; para, eğitim düzeyi, statüsü yüksek meslekler ve sosyal ilişkiler ağları genellikle kadınların büyük çoğunluğu için sahip olmadıkları ekonomik ve kültürel sermayelerdir. Yasal eşitliğe rağmen kadınların bu alana girmesinin önündeki bu yapısal setler erkekler tarafından görünmez kılınmakta, özel alan yükümlülükleri kadınların doğal sorumlulukları gibi kabul görmekte ve siyasal temsilde çoğunluğu oluşturan erkekler tarafından yeniden yeniden üretilmektedir. Kadınlara yakıştırılan kültürel değerler ve özel alan yükümlülükleri, kadınları kamusal yaşamda ikincil konumda bırakmakta ve kamusal yaşamın zirvesi olan kurumsal siyasete dahil olmaktan alıkoymaktadır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde, kadınların siyasal katılımı, kota uygulaması gibi pozitif ayrımcılık uygulamaları olmadan uzun yıllar daha mümkün olmayacak gibi görünmektedir.

Güçlendirici eğitsel müdahale/bilinç yükseltme eğitimleri, kadınları sosyal/kültürel cinsiyetçi rol kalıplarının farkına varacak ve güçlenmelerini sağlayacak dönüşüm süreçlerini içermektedir. Kadınlar bu ortamda ataerkil değerlerin ve cinsiyet rollerinin ve toplumsal ilişkilerin yapı sökülmesini yapabilecekleri uyarıcılarla karşılaşmaktadırlar. Bu açıdan, kadınlar için düzenlenen bu tarz yurttaşlık eğitimlerini, yarattığı farkındalıkla kadınların siyasal yaşamdan uzak tutan pratiklere savaş açacakları umudunu taşımaktadır.

Bu araştırma sonucunda elde edilen bulgular, mevcut duruma ilişkin kavramsal çerçevede betimlenen tespitler ve varsayımlarla paralellik taşımaktadır. KA.DER'in düzenlediği bu eğitimde kadınların, toplumsal cinsiyet rollerini ve kadını kamusal alanın tepesinde olan siyasal katılımdan alıkoyan pratikleri eleştirel/sorgulayıcı bir bakışla analiz edip 'söylem' düzeyinde de dönüşüm yaşadıkları saptanmıştır. Görüşme yapılan kadınların, eğitime bilgi edinmek, bilinçlenmek ve çevrelerindeki kadınları bilinçlendirmek amacıyla katıldıklarını belirtmeleri kadınların siyasal ilgisizliğine yapılan vurguyu haksız çıkarır niteliktedir. Bu tarz feminist perspektifteki bilinç yükseltme eğitimlerinde, yenilikçi öğretim yöntemlerinin, kolaylaştırıcı ve katılımcılar arasında kurulacak yatay ilişkinin, deneyim paylaşımına imkan tanıyan ortamların önemi yapılan görüşmelerde katılımcılar tarafından bir kez daha vurgulanmıştır. Bu eğitimin kadınlara, bilgi, motivasyon, moral, cesaret, öz güven, siyasal ilgi, farkındalık kazandırdığı araştırmanın bir diğer önemli bulgusudur. Dolayısıyla bu tarz bilinç yükseltme eğitimleri ezilen tüm kesimler gibi kadınların da sosyal-siyasal-ekonomik yapının analizini ve kendi yaşamıyla ilişkisini kavramada son derece önemli olduğu görülmektedir.

Kadınların toplumu kendilerinden yana dönüştürebilmeleri için başta siyasal alan olmak üzere her düzeydeki karar alma organlarına katılabilmeleri için özel alan sorumluluklarının kadının omzundan çekilmesi gerekir. Bunun için yerel yönetimler, kreş, hasta bakımı, vb. bakım hizmetlerini yürütecek kurumları sağlamalıdır. Yasal eşitliğe rağmen kadınların parlamento ve yerel yönetimlerde eşit temsilini engelleyen yapısal sorunların üstesinden gelmek için kadınlara pozitif ayrımcılık yapılmalı ve kota uygulaması birçok ülkedeki gibi yasalaştırılmalıdır.

Kamusal yaşama katılımının önündeki en temel engel cinsiyet rolü sosyalleşmesinin yol açtığı zihni engeldir. Dolayısıyla toplumsal cinsiyet kalıp kargılarını yeniden üreten kurumlardan olan eğitim kurumlarının en alt düzeyinden en üst düzeyine kadar cinsiyetçi tutum ve davranış geliştirmeye neden olacak materyaller ayıklanmalıdır. Öğretmenler, toplumsal cinsiyet konusunda bilinçlendirilmelidir. Eğitimin siyasal katılım üzerindeki olumlu etkisinden hareketle, kız çocuklarının eğitimine özellikle önem verilmelidir.

Kız öğrenciler meslek seçiminde kadına yüklenen özel alan sorumluluklarının kamudaki uzantısı olan mesleklerde yoğunlaşmama konusunda teşvik edilmelidir. Ayrıca okur-yazar olmayan kadınlara, okuma-yazma öğretimi sırasında yurttaşlık hakları ve toplumsal cinsiyet rolleriyle ilgili bilgi ve beceri kazandıracak, kadınlık bilinci konusunda farkındalık yaratacak programlar hazırlanmalıdır.

Örgün ve yaygın eğitim kapsamında, siyasetin katılımcı ve demokratik dönüşümünü sağlayacak yurttaşlık eğitimleri verilmelidir. Bu yolla bireyler demokratik değerleri kazanmış, yurttaşlık bilincine sahip kişiler olarak kültürülenmelidir. Kamu kurum ve kuruluşlarının kadın adayları desteklemek için düzenledikleri eğitimler ve kampanyalar desteklenmelidir. Kadınların kendi özgül durumlarını analiz edip, kolektif kimliğe –kadınları ezen pratikleri fark ederek bunlarla sistemin bağlantısını yaptığı- ulaşmalarını sağlayacak bilinç yükseltme grupları yaygınlaştırılmalıdır. Düzenlenen eğitimler yetişkin eğitimi ilkeleri doğrultusunda, yenilikçi pedagojiler kullanılarak planlanmalıdır. Katılımcıların sürece hakim oldukları, yatay ilişkilerin kurulduğu ve etkileşimsel bir ortamda, drama, tartışma, rol yapma, vb. tekniklerle kadınların ihtiyaçlarına ve düzeylerine göre programlar kurgulanmalıdır.

Üniversiteler, yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları ve diğer paydaşlar kadınların toplumda, siyasette ve parlamentoda yer alması için işbirliği yapmalı, dünyadaki kadın hareketini takip etmeli ve uluslararası kuruluşların baskı gücünden faydalanmalı, kadınları bilinçlendirecek, güçlendirecek eğitim programları ve kampanyalar düzenlenmelidir. Kadın örgütlerinin kadınların güçlenmesinde ve kolektif bilinç edinmesinde oynadığı önemli rol göz önüne alınarak kadınlar örgütlenmeye teşvik edilmelidir. Bunun yanında, STK'ların hükümete demokrasinin gereği olarak baskı uygulama, etkileme gücü açısından da örgütlenme büyük önem taşımaktadır.

Kadınların siyasete katılımı, kendi kaderlerini ellerine alabilmeleri, geleneksel cinsiyet rollerinin değişime uğratılabilmesi ve kadın sorunlarının gündeme taşınabilmesi için son derece gereklidir.

KAYNAKÇA

- Altan, C. (2011). Eğitim-Siyasal Eğilim İlişkisi: Mersin Örneği, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 12(1), 313-329.
- Altındal, Y. (2007). Kadının Siyasal Katılımı Bağlamında Partilerin Kadın Kollarının Sosyolojik Açıdan Değerlendirilmesi, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Arslan, A. (2004). Çağdaş Türk Toplumunun Siyasi Hayatında Kadının Yeri ve Türk Siyasi Elitleri Arasında Kadının Temsil Edilme Durumu, 1-4 Mart 2004

- tarihleri arasında, Yeditepe Üniversitesi'nce düzenlenen *Kadın Çalışmalarında Disiplinlerarası Buluşma Sempozyumu*'nda sunulmuştur.
- Baykal, D. (1970). *Siyasal Katılma: Bir Davranış İncelemesi*, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Brasin, K. (2003). *Toplumsal Cinsiyet: Bize Yüklenen Roller* (Çev. Kader Ay), İstanbul, Kadınlarla Dayanışma Vakfı Yayınları.
- Büyüköztürk Ş., Kılıç Çakmak E., Akgün Ö., Karadeniz Ş., Demirel F. (2012). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Ankara, Pegem Akademi.
- Çakır, S. (2013). *Erkek Kulübünde Siyaset, Kadın Parlamenterlerle Sözlü Tarih*, İstanbul, Versus Yayınları.
- Deniz, Ş. (2007). Kadın Parlamenterin Bakış Açısıyla Türkiye'de Kadınların Siyasal Hayatta Temsili, *Balıkesir Üniversitesi Akademik Fener Dergisi*, Sayı:7, web:http://www.bjmer.net/Makaleler/295925955_2-16deniz.pdf
- Finger, M. (1993), Yeni Sosyal Hareketlerin Yetişkin Eğitimi Açısından Doğurguları, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 25(1), 311-320.
- Frankel, R. M., and Devers, K. J. (1999). *Study design in qualitative research-1: Developing questions and assessing resource needs*. Education for health (Abingdon, England), 13(2), 251-261.
- Gökçimen, S. (2008). Ülkemizde Kadınların Siyasal Hayata Katılım Mücadelesi, *Yasama Dergisi*, 10, 5-59.
- Güçük, D. (2006). Kadınların Siyasal Katılımları ve Katılıma Etki Eden Faktörler: Ankara-Mamak/Çankaya Örneği, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Gümüş, B. (2006). Eğitim Düzeyinin Seçmen Davranışındaki Rolü ve Antalya Örnek Olayı, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Hart, M. U. (2012). Bilinç Yükseltme Yoluyla Özgürleşme, *çinde Toplumsal Cinsiyet ve Eğitim: Olanak ve Sınırlılıklar*, (Der. Fevziye Sayılan), Ankara, Dipnot Yayınları.
- Işık, S. N. (2005). Kadın Eğitimi ve İnfomal Öğrenme, *çinde Yaşam Boyu Öğrenme (Sempozyum Bildirileri ve Tartışmalar)*, (Der: Fevziye Sayılan&Ahmet Yıldız), Ankara, Pegem A Yayıncılık.
- Kahraman, A.B. (2002). Siyasal Katılıma Etki Eden Sosyolojik Faktörler: Isparta Uygulaması, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Kalaycıoğlu, E. (1983). *Karşılaştırmalı Siyasal Katılma*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayını.
- Kandiyoti, D. (1996). *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar*, İstanbul, Metis Yayınları.
- Karasar, N. (2005). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, Ankara, Nobel Yayınları.
- KONDA, (2011). *Siyasette Kadın Temsili Araştırması*, KONDA Araştırma ve Danışmanlık, web: http://kasaum.ankara.edu.tr/files/2013/11/2011_04_KONDA_Siyasette_Kadin_Temsili_Raporu.pdf, Erişim tarihi: 14.05.2014.

- Kuş, E. (2001). Nicel Araştırmalarda Kullanılan Görüşme Tekniği ile Nitel Araştırmalarda Kullanılan Görüşme Tekniğinin Kullanılması, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- (2012). *Nicel-Nitel Araştırma Teknikleri*, Ankara, Anı Yayınları.
- MacKinnon, C. A. (2003). *Feminist Bir Devlet Kuramına Doğru*, İstanbul, Metis Yayınları.
- Patton, M. Q. (2002). *Qualitative Research and Evaluation Methods*. California: Sage Publications.
- Punch, F. K. (2005). *Sosyal Araştırmalara Giriş Nicel ve Nitel Yaklaşımlar*, (çev: Dursun Bayrak, Bader Arslan, Zeynep Akyüz), Ankara, Siyasal Kitapevi.
- Sancar, S. (2014). *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti: Erkekler Devlet, Kadınlar Aile Kurar*, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Sapsford, R. ve Jupp, V. (2006). *Data Collection and Analysis*. London: Sage Publications.
- Sayılan, F. (2012). Toplumsal Cinsiyet ve Eğitim, içinde *Toplumsal Cinsiyet ve Eğitim: Olanak ve Sınırlılıklar*, (Der. Fevziye Sayılan), Ankara, Dipnot Yayınları.
- Stromquist, P. N. (2012). Kadınların Güçlendirilmesinde Eğitimin Rolü, içinde *Toplumsal Cinsiyet ve Eğitim: Olanak ve Sınırlılıklar*, (Der. Fevziye Sayılan), Ankara, Dipnot Yayınları.
- Tisdell, E. J. (2012). Post-Yapısalcı Feminist Pedagojiler: Özgürleştirici Feminist Yetişkin Öğrenme Kuram ve Pratiğinin Olanakları ve Sınırlılıkları, içinde *Toplumsal Cinsiyet ve Eğitim: Olanak ve Sınırlılıklar*, (Der. Fevziye Sayılan), Ankara, Dipnot Yayınları.
- Toksabay Esen, A. ve Memişoğlu O. (2007). *Siyasetin Cinsiyeti*, web: http://www.tepav.org.tr/upload/files/1271250684r7712.Siyasetin_Cinsiyeti.pdf Erişim tarihi: 15.05.2014.
- Turan, İ. (1996). *Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış*, İstanbul, Der Yayınları.
- TÜSİAD ve KADİGER, (2008). *Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği: Sorunlar, Öncelikler ve Çözüm Önerileri*, web: <http://akgul.bilkent.edu.tr/Tusiad/KADINRAPOR.pdf> Erişim tarihi: 07.05.2014.
- Üşür Sancar, S. (2008). Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği: Sorunlar, Öncelikler, Çözüm Önerileri, içinde TÜSİAD ve KADİGER *Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği: Sorunlar, Öncelikler ve Çözüm Önerileri*, İstanbul TÜSİAD-KAGİDER Yayınları.
- Yaraman, A. (1999). *Türkiye'de Kadınların Siyasal Temsili*, Ankara, Bağlam Yayıncılık.
- Yuva, G. (2005). Kadınların Toplumsal ve Siyasal Katılımlarının Bir Göstergesi Olarak Antalya'da Kadın Dernekleri ve Üye Yapılarının Sosyo-Ekonomik Analizi, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Inter-parliamentary Union.(2014) *Women in Parliament in 2013 The year in review*. <http://www.ipu.org/pdf/publications/WIP2013-e.pdf>, Erişim tarihi: 28.11.2014